بەستلىك ئۇنىۋېرسال
ئىلمىي ژورنال
2016 - يىلىنىڭ 1 - سانى
(ئومۇمىي 138 - سان)
خەلقئارا ئەستلىك 1 - ئىنىشاق 30 - كودى بويىچە تارقىتىلىدۇ

بۇ ساندا

جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتى

شىنجاڭنىڭ دۆلىتىمىز بىخەتەرلىكى ۋە تەرەققىيات ئىستراتېگىيەلىك ئۇمۇمىيلىقىدىكى ئورنى..... جاۋ يى، جاۋ جىنپىڭ 1

يىپەك يولى ئىقتىساد بەلبېغى بەرپا قىلىش داۋامىدىكى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئىستراتېگىيەسى توغرىسىدا تەتقىقات..... جاۋ تيەن 13

ئۆزبېكلەردە ئاتا ۋە پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنىڭ راۋاجى..... بەرنا ئۇبەيدۇللايېۋا 22

پەلسەپە تەتقىقاتى

شىنجاڭدا فارابىشۇناسلىق تەتقىقاتىغا نەزەر..... بەختىگۈل ئىمام 30

«بابۇرنامە»دە ئىپادىلەنگەن تارىخىي ماتېرىيالىستىك قاراش توغرىسىدا..... بۇئايشەم ھاجى 35

فولكلور تەتقىقاتى

ئۇيغۇرلاردىكى لەقەم ئاتالغۇسى ۋە ئۇلارنىڭ رولى توغرىسىدا ..... تۇرسۇنجان بەختى داۋاكۆل 42

يىپەك يولى ۋە ئەتلەسچىلىك..... يالقۇن تۇرسۇننىياز 54

ئۇيغۇرلاردىكى ئايۋانلىق تۇرالغۇ توغرىسىدا..... ئابدۇشۇكۇر مەخسۇت 62

مەدەنىيەت تەتقىقاتى

ئۇيغۇرلارنىڭ بەزى ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى توغرىسىدا..... ئابدۇرازاق سايىم 68

ھازىرقى زامان تاراتقۇلىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا كۆرسەتكەن تەسىرى..... ئېزىز ھەسەن 73

تارىخ تەتقىقاتى

ئۇيغۇر ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدىكى يۇلتۇز ناھىيەسى توغرىسىدا..... غالىب بارات ئەرك 79

Generated by CamScanner

«دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»تىكى «تۈرك» ۋە «ئۇيغۇر» كەلىمىسى توغرىسىدا.....
..... ئەخمەت مۆمىن تارىمى 90
«دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»تىكى ھەربىي ئىشلارغا دائىر مەلۇماتلار..... يۈسۈپجان ياسىن 97

تىلشۇناسلىق تەتقىقاتى

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى باش كېلىشكە ھۆكۈم قىلىش توغرىسىدا..... توختى نۇر 107
جۇڭگو تاجىكلىرىنىڭ سەرىقۇل تىلى ۋە تاجىك ئەدەبىي تىلىدا ئورتاق قوللىنىلىدىغان بەزى سۆزلۈكلەر توغرىسىدا..... زەمىر سەئدۇللازادە، خۇرشىد كەبىروف 113
ئالتۇن ئوردا خانلىقى ھۆكۈمدارى توقتامىشنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يارلىقى توغرىسىدا
..... تۇرسۇنجان ئىمىن 117
چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى ھەققىدە يېزىلغان كىتابلار توغرىسىدا..... ئوسمان جۈمە 125

شانلىق نەتىجە

ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ ئۇيغۇر تىلى تەتقىقات
ئەھۋالى..... كۆرەش تاھىر 131

ئەدەبىيات تەتقىقاتى

«بىزنىڭ كوچىنىڭ بالىلىرى» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى توغرىسىدا..... ئەركىن داۋۇت ئوغۇز 137
ئابدۇۋۇھلى ئەيسا ۋاپايى..... 144
ئۇيغۇر يېڭى شېئىرىيىتىدە جىنسىيەت ئېتىمى..... ئالمجان ھاۋۇز 151
ئەلشىر نەۋائىينىڭ سەنئەت ئىجادىيىتىدىكى يېڭىلىقلىرى.....

ئالتۇن ئوردا خانلىقى ھۆكۈمدارى توقتامىشنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يارلىقى توغرىسىدا

تۇرسۇنجان ئىمىن

(غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل ـ مەدەنىيىتى ئىنستىتۇتىدىن)

مۇھىم مەزمۇنى: پولشانىڭ پايتەختى ۋارشاۋاغا جايلاشقان پولشا مەركىزىي ئارخىپخانىسىدا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى بىر پارچە يارلىق ساقلىنىۋاتقان بولۇپ، بۇ يارلىق ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ 1378~1399 ـ يىللاردا تەختتە ئولتۇرغان ھۆكۈمدارى توقتامىش تەرىپىدىن 1393 ـ يىلى پولشا ـ لىتۋانىيە پادىشاھى يوغايلاغا يېزىلغان. يارلىق 25 قۇردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئالتۇن ئوردىسىنىڭ مۆھۈرى بېسىلغان. بۇ ماقالىدە يارلىقنىڭ مەزمۇنى ۋە تىل ئالاھىدىلىكى ھەققىدە قىسقىچە تەھلىل يۈرگۈزۈلىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: ئالتۇن ئوردا خانلىقى؛ توقتامىش؛ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى؛ يارلىق

توقتامىشنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى بۇ يارلىقى ھىجرىيە 795 ـ يىلى (مىلادىيە 1393 ـ يىلى) پولشا ـ لىتۋانىيە پادىشاھى يوغايلاغا يېزىلغان. يارلىق جەمئىي 25 قۇر، 23 ـ قۇردىن 25 ـ قۇرغىچە بولغان ئارىلىقتا يارلىق يېزىلغان يىل خاتىرىلەنگەن. يارلىق ھازىر پولشا تارىخىي ھۆججەتلەر مەركىزىي ئارخىپخانىسى تېرە قەغەز ھۆججەتلەر بۆلۈمىدە ساقلىنىۋاتىدۇ. نومۇرى: 5162①.

توقتامىش (1405~؟) ئالتۇن ئوردا خانلىقى (قىپچاق خانلىقى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) نىڭ 1378 ـ 1399 ـ يىللىرىدىكى ھۆكۈمدارى بولۇپ، ئاق ئوردا خانلىقىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى پادىشاھى چىڭگىزخاننىڭ چوڭ نەۋرىسى ئوردا خانىنىڭ ئەۋلادىدۇر. توقتامىش 1376 ـ يىلى تارىخ سەھنىسىدە پەيدا بولغان، ئەينى ۋاقىتتا ئۇ ئاق ئوردا خانلىقىنىڭ پادىشاھى تاغىسى ئۇرۇسخاننى يوقاتماقچى بولۇپ، بىر نەچچە قېتىم يېڭىلىپ ماۋرائۇننەھر رايونىغا قېچىپ كەتكەن. كېيىن تېمۇر②نىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ ئاق ئوردا خانلىقىنىڭ پادىشاھى بولغان ۋە ئوتراردا شەھرىنى ئىگىلىگەن، 1382 ـ يىلى قازاننى ئىگىلىگەن. ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ پادىشاھى ماماينى (1335~1382) ۋە رۇس كىنەزلىكىنى يېڭىپ، كۆك ئوردا خانلىقى ۋە ئاق ئوردا خانلىقىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ تېررىتورىيەسىنى بالقاشتىن قىرىمغىچە بولغان ئارىلىققىچە كېڭەيتكەن، كېيىنكى ۋاقىتلاردا تېمۇردىن يۈز ئۆرىگەن. 1385 ـ يىلى مەملۇك خانلىقى③ بىلەن ھەمكارلىشىش ئۈچۈن، ئۇلارغا ئەلچى ئەۋەتكەن. شۇ يىلى بەش تۈمەن قوشۇن بىلەن ئىلكخانىلار دۆلىتى④ گە ھۇجۇم قىلىپ تەبرىزنى ئىگىلىگەن، كاۋكازدىكى ئەرمىنىيە رايونىنى تالان ـ تاراج قىلغان. 1385 ـ يىلى توقتامىش ماۋرائۇننەھرگە بۆسۈپ كىرىپ، بۇخارانىچە يېتىپ بارغان. 1386~1387 ـ يىللىرى داغىستان ۋە ماۋرائۇننەھر رايونلىرىغا قايتا ھۇجۇم قىلىپ

① Archiwum GlÓwne akt dawnych, (Central Archives of Historical Record,Warsaw), Zbiór Dokumentów Pergaminowych (Collection of Parchment Documents).

② تېمۇر ياكى تېمۇرلەڭ (1320~1405): تېمۇرىيلەر ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ھۆكۈمدارى.

③ مەملۇك خانلىقى (1250~1517): ئەسىرگە چۈشكەن تۈرك ـ قىپچاق قۇل ئەسكەرلەر تەرىپىدىن مىسىردا قۇرۇلغان خانلىق.

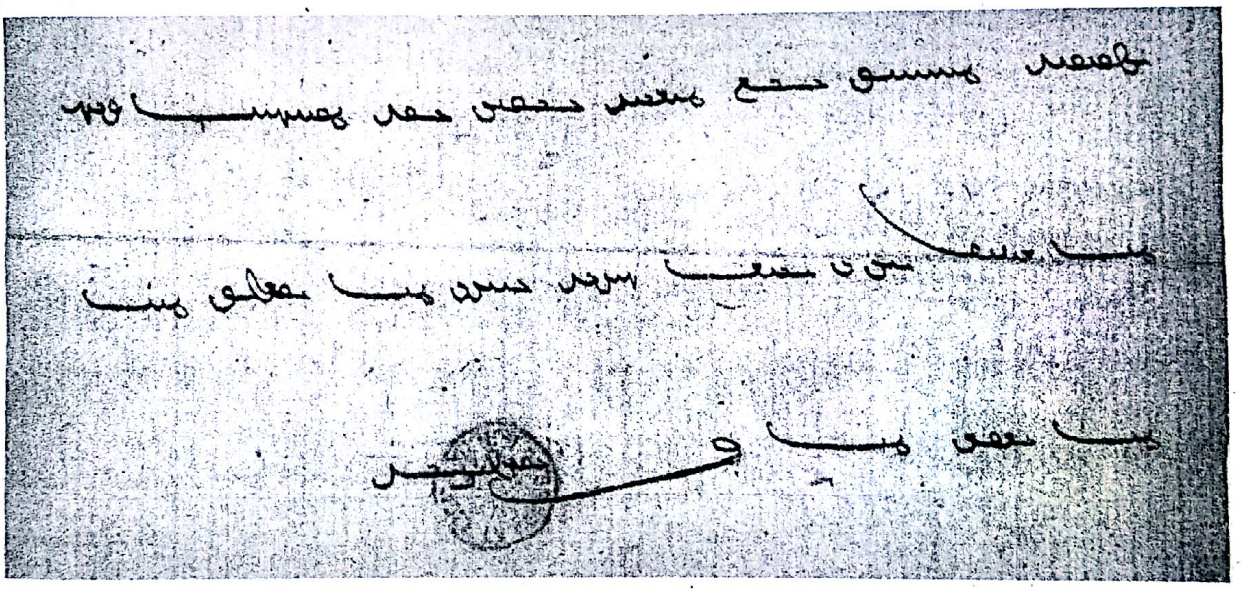
④ ئىلكخانىلار (1256~1353): 1256 ـ يىلى چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىسى ھىلاكۇ تەرىپىدىن ئىراندا قۇرۇلغان خانلىق.

Generated by CamScanner

كىرگەن. ئاشۇ يىللاردا تېمۇر ئەزەربەيجان ۋە پېرسىيەلەرنى تېمۇرىيلارنىڭ تېررىتورىيەسىگە كىرگۈزۈشكە ئۇرۇنۇۋاتقان بولغاچقا، توقتامىش تېمۇرنىڭ قايتارما زەربىسىگە ئۇچرىغان.

1394 ـ يىلى توقتامىش كافكاز رايونىغا قايتا بېسىپ كىرىپ، شىرۋان ۋە دارباند رايونلىرىدا بۇلاڭ ـ تالاڭ ئېلىپ بارغان. تېمۇر 1395 ـ يىلى 2 ـ ئايدا داغىستانغا يۈرۈش قىلغان، 4 ـ ئايدا تېرىك دەرياسىغىچە يېتىپ بارغان. 1395 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى تېمۇرىيلار بىلەن ئالتۇن ئوردا خانلىقى ئارىسىدىكى ئۇرۇش باشلانغان. شۇ قېتىملىق ئۇرۇشتا ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ پايتەختى ساراي① تېمۇرىيلار تەرىپىدىن بەربات قىلىنغان. تېمۇرىيلار قوشۇنى توقتامىشنى ۋولگا دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىغىچە قوغلاپ بارغان. تېمۇر ئۇرۇسخانىنىڭ ئوغلىغا ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ تەرتىپىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە بۇيرۇق قىلغان. تېمۇر قوشۇنى رېيازان② غىچە بېرىپ يانغان. توقتامىش كېيىن ئۇكرائىنىيەگە قېچىپ كەتكەن، لىتۋانىيە بۇيۇك كىنەزى توفىت ئۇنى قانات ئاستىغا ئالغان. 1399 ـ يىلى توقتامىش ۋورلىسكا دەريا ۋادىسى③ دا تېمۇر قوتلۇق ۋە ئۆدىگەي بىلەن ئۇرۇش قىلغان. 1405 ـ يىلى ئۇرۇشتا يېڭىلىپ ئۆدۈگەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. 15 ـ ئەسىرگە كەلگەندە ئالتۇن ئوردا خانلىقى قازان خانلىقى، ئاستراخان خانلىقى ۋە قىرىم خانلىقى قاتارلىق خانلىقلارغا پارچىلىنىپ كەتكەن.

1. يارلىق توغرىسىدا

يارلىقنىڭ 23~25 قۇرلىرىدىكى مەزمۇنغا ئاساسلانغاندا، يارلىق ھىجرىيە 795 ـ يىلى رەجەپ ئېيىنىڭ 8 ـ كۈنى (ميلادىيە 1393 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى) ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ ئوردىسىدا يېزىلغان. توقتامىشنىڭ يارلىقى پولشا دۆلەتلىك ئارخىپخانىسىدا بايقالغان، پولشا ـ لىتۋانىيە ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، موسكۋاغا ئېلىپ كېلىنگەن. يارلىق توغرىسىدا ئەڭ بۇرۇن تەتقىقات ئېلىپ بارغان تەتقىقاتچى ئوبولېنسكى بولۇپ، ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقى دىپلوماتىيە مىنىستىرلىقى ئارخىپخانىسىدا يارلىقنى تېپىۋېلىپ، 1850 ـ يىلى «توقتامىشنىڭ يوغايلاغا يازغان يارلىقى» (Yarlik hana zolotoy ordi tohtamisa kpolskomu) نامىلىق ماقالىسىنى ئېلان قىلغان. يارلىق كېيىن پولشاغا قايتۇرۇپ كېلىنگەن، ھازىر پولشا دۆلەتلىك كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتىدۇ. تۈركىيەلىك تەتقىقاتچى مەلەك ئايشە ئۆزىيەتگىن 1996 ـ

① ساراي: رۇسىيەنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى ۋولگا دەرياسى بويىغا جايلاشقان ئاستراخان شەھىرىگە توغرا كېلىدۇ.
② رېيازان: رۇسىيەنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى شەھەر.
③ ۋورلىسكا دەرياسى: رۇسىيە ۋە ئۇكرائىنىيەدىن كېسىپ ئۆتىدىغان دەريا.

Generated by CamScanner

يىلى نەشر قىلدۇرغان «ئالتۇن ئوردا خانلىقى، قىرىم خانلىقى ۋە قازان رايونىدا بايقالغان يارلىقلار ۋە ھۆججەتلەرنىڭ تىلى ئالاھىدىلىكى توغرىسىدا تەتقىقات» ناملىق كىتابىدا ئالتۇن ئوردا خانلىقى، قىرىم خانلىقىغا ئائىت يارلىقلار قاتارىدا بۇ يارلىقنى تونۇشتۇرغان.

تىرانسلىتىراتسىيەسى:

twdtwq t'q'qw yyl t'ryq yyty ywz twqs'n bys
t' r'c'p "y-y-nynk s'kyz y'nky-t' 'wrdw t'n
t' 'rwr-t' pytydymyz

تىرانسكرىپسىيەسى:

tut(t)uq taqayu yïl tarïx yeti yüz toqsan beštä
räjäp ayïnïng säkiz yangïta ordu tan
-ta ärürtä bitidimiz.

يەشمىسى: توخۇ يىلى تارىخ 795 ـ تە رەجەپ (ھىجرىيە كالېندارى 7 ـ ئاي) ئېيىنىڭ 8 ـ كۈنى ئوردىدا پۈتۈلدى.

يارلىقتا توقتامىشنىڭ تەختكە ئولتۇرغانلىقى سەۋەبىدىن يوغايلاغا يارلىق ئەۋەتكەنلىكى، بىر يىل ئاۋۋال شاھزادىلەر ئارىسىدا يۈز بەرگەن بەزى سۇركىلىشلەرنىڭ جەريانى سۆزلەنگەن. ئەڭ ئاخىرىدا، يوغايلانىڭ توقتامىشقا قاراشلىق جايلارنىڭ باج ـ سېلىقنى ۋاقتىدا تاپشۇرۇشى ئېيتىلغان.

2. يارلىقنىڭ تىرانسلىتىراتسىيەسى

1. twqd'mys swz wm
2. y'q'yl-'-q'
3. 'wlwq 'wrwnq-' 'wltwrq'n 'rk'y-yn
4. "nkl'du qwdlw pwq-' "s'n p'sly 'ylcy
5. -l'r 'yydwk "rty s'n t'qy k'l'cynk-ny
6. pyz-k' 'yydynk 'rty pwrwnqy yyl p'kpwl't qwc'm'dyn
7. p'sly pyr n'c' 'wql'n-l'r p'kys twrdwc'q pyrdy
8. t'wwt p'sly p'kl'r 'dwkw "dlyq kysyny tmyr-k' 'ldyr-
9. tyn cyq'rwp 'ymys-l'r 'wl tyl pyrl-' k'lty 'rty
10. "l'r-nynk "l-' kwnkwl pyl-' tyl 'ynyp 'yl qyry-qynq'
11. yt' k'lk'n-t' "nkl'p yyqylyp s'ncys-m'q-'
12. twrq'n-t' 'wl y'm'n kysy-l'r pwrwn t'py'k'n
13. t'n 'yl t'rtyp 'wl 'ys t'qy 'wl c'qly pwlq'n 'rk'y-y 'wl 'rty
14. t'nkry pyz-ny y'rlyq'p twsm'n-lyq qylq'n p'kpwl't qwcmydyn
15. p'kys twrdy-c'q pyrty t'wwt p'sly 'wql'n-l'r p'kl'rny
16. mwnkq'l-ty 'mty pw y'qwny "nkl'dw "s'n twlw qwc' p'sly
17. 'ylcy-l'r-ny 'ydwk 'mty t'qy pwlz-'
18. pyz-k' p'q'r 'yl-l'r nynk cyqys-l'ryn cyq'rwp p'rq'n
19. 'ylcy-l'r-k' pyrkyl q'syn'-q' tkwrz-wn-l'r p'z-'
20. pwrwnqy ywswnc' p'syrk'n 'wrd'q-l'rnynk ywrws
21. swnk-l'r 'wlwq 'wlwz-nynk twrws-ynq-' t'qy y'qsy
22. sy 'wl pwlq'y typ 'ldwn nys'n-lyq yrlyq
23. twdtwq t'q'qw yyl t'ryq yyty ywz twqs'n bys

Generated by CamScanner

24. t' r'c'p "y-y-nynk s'kyz y'nky-t' 'wrdw t'n
25. t' 'rwr-t' pytydymyz

تىرانسكرىپسىيەسى:

1. toqtamïš sözüm
2. yaγaylaqa
3. uluγ orunγa olturγan ärgäyin
4. anglatu qutlu buqa hasan bašlï elči
5. -lär iydük ärti sän taqï käläčingni
6. bizgä iyding ärti burunqï yïl bägbolat xojamïdïn
7. bašlï bir näčä oγlanlar bägiš turdučaq berdi
8. dawut bašlï bäglär ädügü atlïγ kišini t(ä)mirgä aldïr-
9. -tïn čïqarup iymišlär ol til birlä kälti ärti
10. alarnïng ala köngül bilä til inip el qïrïγïnγa
11. y(e)tä kälgändä anglap yïγïlïp sančïšmaγa
12. turγanta ol yaman kišilär burun täbirägän-
13. -tän el tartïp ol iš taqï ol čaqlï bolγan ärgäyi ol ärti
14. tängri bizni yarlïqap dušmanlïγ qïlγan bägbolat xojamïdïn
15. bägiš turdïčaq berdi dawut bašli oγlanlar bäglärni
16. mungqaltï amtï bu yaγunï anglatu hasan tulu xoja bašlï
17. elčilärni iydük amtï taqï bolsa
18. bizgä baqar ellärning čïqïšlarïn čïqarup baryan
19. elčilärgä bergil xazïnaγa tägürsünlär basa
20. burunqï yosunča bazirgan ortaqlarnïng taqï yürüš-
21. -sünglär uluγ ulusnïng turušïγa taqï yaxšï-
22. -sï ol bolγay tep altun nišanlïγ y(a)rlïq
23. tut(t)uq taqaγu yïl tarïx yeti yüz toqsan beš
24. -tä räjäp ayïnïng säkiz yangïta ordu tän-
25. -tä ärürtä bitidimiz.

يەشمىسى: 1. توقتامىش سۆزۈم 2. يوغايلاغا 3. ساڭا ئۇلۇغ تەختكە ئولتۇرغانلىقىمنى ئېيتىپ 4. قۇتلۇ بۇقا ۋە ھەسەن ئاتلىق ئىككى ئەلچىنى ئەۋەتكەن ئىدۇق، 5. سەنمۇ بىزگە ئەلچى ئەۋەتكەن ئىدىڭ. 6. ئۆتكەن يىلى بەگپولات، خوجامىدىن 7. باشلىق بىر قانچە شاھزادە ۋە تۇردىچاق بەردى، 8. داۋۇت باشلىق بىر قانچە بەگلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئەدىگۈ ئاتلىق 9. بىرسىنى تېمۇرنىڭ يېنىغا ئەۋەتىپتۇ. ئۇ تېمۇرنىڭ خېتىنى ئېلىپ كەپتۇ. 10. ئۇلارنىڭ ئالا كۆڭۈل بىلەن ۋەدىسىنى بۇزۇپ بىزنىڭ چېگرىغا 11. كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ قوشۇننى يىغىپ، ئۇرۇشقا 12. ئاتلىناي دېگەندە، ئۇ يامان نىيەتلىك كىشىلەر ۋاز كېچىشتى. 13. شۇڭا، بۇ ئىش شۇ يەردە ئايىغلاشتى. 14. تەڭرى بىزنى پاناھىدا ساقلاپ، بىز بىلەن قارشىلاشقان بەگپولات، خوجامىدىن 15. بېگىش، تۇردىچاق بەردى باشلىق بىر قانچە شاھزادە ۋە بەگلەر قېينىچىلىققا يولۇقتى. 16. ھازىر ساڭا دۈشمەنلەرنىڭ قىلمىش-ئەتمىشلىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن، ساڭا ھەسەن تۇلۇ خوجا باشلىق 17. ئەلچىلەرنى ئەۋەتتىم. 18. ئەمدى سەن، بىزگە قاراشلىق رايونلارنىڭ چىقىملىرىنى توپلاپ، 19. بارغان ئەلچىلەرگە بەرگىن، ئۇلار خەزىنىگە يەتكۈزسۇن، كېيىن 20. كارۋانلار بۇرۇنقى قائىدە بويىچە ئەركىن 21. يۈرۈشسۇن. شۇنداق بۇيۇڭ دۆلىتىمىز كۈنسېرى تەرەققىي تاپىدۇ. 22. بۇ ئەڭ ياخشى قانۇن. شۇڭا، ساڭا 23. ئالتۇن مۆھۈرلۈڭ يارلىقنى يازدۇق. توخۇ يىلى ھىجرىيە 798 ـ يىلى

Generated by CamScanner

24. رەجەپ ئېيىنىڭ 8 ـ كۈنى ئوردىدا 25. پۈتۈلدى.

3. يارلىقنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئۇيغۇرلارنىڭ 9 ـ ئەسىردىن 15 ـ ئەسىرگىچە قەدىمكى تۈرك ـ رۇنىك يېزىقىدىن كېيىن چاغاتاي يېزىقى ئومۇملاشقىچە بولغان ئارىلىقتا قوللانغان يېزىقى بولۇپ، ئەڭ دەسلەپ شىنجاڭ، دۇنخۇاڭ قاتارلىق رايونلاردا قوللىنىلغان. موڭغۇل ئىستېلاسىدىن كېيىن، موڭغۇللار قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئاساسىدا موڭغۇل تىلىنى خاتىرىلىگەن. ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى چاغاتاي يېزىقى ئومۇملاشقان دەۋرلەردە، تېمۇرىيلار ۋە ئالتۇن ئوردا خانلىقىدىمۇ يارلىق ۋە بەزى ھۆججەتلەر قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان. توقتامىش يارلىقىدىن باشقا، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان يارلىقلاردىن تېمۇر قۇتلۇق يارلىقى (1397 ـ يىلى) مۇ بار.

يارلىقتىكى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا ھېچقانداق ئالاھىدە بەلگىلەر قوللىنىلمىغان. يارلىقتا ئىشلىتىلگەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى تېمۇرىيلەر سۇلالىسى، ئالتۇن ئوردا خانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا تارقالغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. لېكىن، تۇرپان ۋە دۇنخۇاڭ رايونىدىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يادىكارلىقلاردىن پەرقلىنىدۇ. يېزىقتا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ كېيىنكى دەۋرلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرى روشەن ئەكس ئەتكەن. مەسىلەن: ت ۋە د، س ۋە ز تاۋۇشلىرى ئالماشتۇرۇلۇپ قوللىنىلغان. سۆز بېشىدىكى ئو ۋە ئۇ، ئۆ ۋە ئۇ، س ۋە ش تاۋۇشلىرى يېزىقتا پەرقلەندۈرۈلمىگەن. ھ، ق ۋە غ، خ تاۋۇشلىرى ئۇچۇن تاق چېكىت ياكى قوش چېكىت ئىشلىتىلمىگەن. ن تاۋۇشى ئۇچۇن بۇرۇنقى يادىكارلىقلاردا سۆز ئوتتۇرىسىدا كېلىدىغان ئا ۋە ئە ئىشلىتىلگەن بولۇپ، يارلىقتا ن ئۇچۇن كېيىنكى دەۋرلەردىكى قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىغا ئوخشاش، ئەلىف يەنى ئا ۋە ئە تاق چېكىت قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن.

يارلىقتا a, ä, ï, i, o, u, ö, ü, e قاتارلىق توققۇز سوزۇق تاۋۇش بار. تىل ئالاھىدىلىكى جەھەتتە 14~15 ـ ئەسىرلەردىكى قىپچاق تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكى روشەن ئەكس ئەتكەن. مەسىلەن: ياغى ~ ياغۇ، چقاربىپ ~ چىقاروپ، قەدىمكى تۈرك تىلىدا سۆزنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدا كېلىدىغان لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇشلار لەۋلىشىشكە باشلىغان. قەدىمكى تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلى ۋە چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنى ئايرىشتىكى مۇھىم ئۆلچەملەرنىڭ بىرى بولغان سۆز ئوتتۇرىسى ۋە سۆز ئاخىرىدىكى د تاۋۇشى ز غا ئۆزگىرىشىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ي غا ئۆزگىرىشىنى تاماملىغان①. قەدىمكى تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنىمۇ ساقلاپ قالغان.

تۈركي خەلقلەر ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، لۇغەت تەركىبىدە ئەرەب ـ پارسچە كىرمە سۆزلەر، موڭغۇل ئىستېلاسىدىن كېيىن موڭغۇلچە كىرمە سۆزلەر پەيدا بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، كېيىنكى دەۋرلەرگە ئائىت ۋەسىقىلەردىكى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ۋە دەسلەپكى دەۋرلەردىكى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا كۆرۈلگىنىگە ئوخشاش، توقتامىش يارلىقىدىمۇ ئەرەبچە، پارسچە ۋە موڭغۇلچە كىرمە سۆزلەر قوللىنىلغان. مەسىلەن، يارلىقتا موڭغۇلچە كىرمە سۆزلەردىن yosun (قائىدە ـ يوسۇن)، aq (ۋاقىت) قاتارلىقلار؛ پارسچە كىرمە سۆزلەردىن dušman (دۇشمەن)، nišan (نىشان)، bazirgan (كارۋان) قاتارلىقلار؛ ئەرەبچە كىرمە سۆزلەردىن räjäp (رەجەپ ئېيى)، xazina (خەزىنە) قاتارلىقلار ئۇچرايدۇ.

يارلىقنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىنى تۆۋەندىكىدەك كۆرسىتىپ بېرىشكە بولىدۇ.

---

① قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆز ئوتتۇرىسى ۋە سۆز ئايىقىدا كېلىدىغان د تاۋۇشى د ~ ذ ~ ز ~ ي غا ئۆزگىرىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا د تاۋۇشىنىڭ ئۆزگىرىشى تۆۋەندىكىدەك 4 خىل بولىدۇ. 1. د~ ذ ~ ز ~ ي: مەسىلەن، ئادغىر ~ ئاذغىر ~ ئازغىر ~ ئايغىر؛ تود ـ ~ توذ ـ ~ توز ـ ~ توي ـ تويماق؛ 2. د ~ گ: مەسىلەن : كەدىز ~ كېگىز؛ 3. د ~ د: ئاداققىچە، قۇدۇق؛ 4. د ~ ذ ~ ز . ئەدگۈ ~ ئەذگۈ ~ ئەزگۈ ~ ئىزگۈ؛ ھازىرقى زامان تۈركي تىللاردا د تاۋۇشىنىڭ ئۆزگىرىشى پەرقلىق بولىدۇ. بۇ، تۈركي تىللارنى تۈركە ئايرىشتىكى مۇھىم ئۆلچەملەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

Generated by CamScanner

1) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا سۆز ئوتتۇرىسى ۋە ئاخىرىدا كېلىدىغان د تاۋۇشى د دىن ذ، ز، ي لارغا ئۆزگىرىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، يارلىقتا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى د تاۋۇشى ئاللىقاچان ي غا ئالماشقان. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى ـid (ئەۋەتمەك) پېئىلى يارلىقتا ـiy شەكىلدە كەلگەن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ـid پېئىلى دەسلەپ ـiy گە، كېيىن ـiy bär گە ئۆزگىرىپ، ھازىر ئەۋەتمەك شەكلىگە كەلگەن.

2) قىپچاق تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى بولغان سۆزنىڭ كېيىنكى بوغۇمىدا سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ لەۋلىشىش ھادىسىسى كۆرۈلگەن. مەسىلەن، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى yaγï (دۇشمەن) ۋە ïqarïp (چىقىرىپ) يارلىقتا yaγu، ïqarup شەكلىدە كەلگەن.

3) پېئىلنىڭ III شەخس بۇيرۇق تەلەپ مەيلى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى ـkil/ـgil/ـqïl/ـγ ïl شەكلىنى ساقلاپ قالغان. مەسىلەن: bärgil بەرگىن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا، ـغىن، ـقىن، ـگىن، ـكىن.

4) پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان I شەخس كۆپلۈك شەكلى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى ـdimiz ئىشلىتىلگەن بولۇپ، چاغاتاي تىلىدىن باشلاپ كۆرۈلۈشكە باشلىغان ـdük شەكلىمۇ قوللىنىلغان. مەسىلەن: bitidimiz يازدۇق، iydük ئەۋەتتۇق.

5) يارلىقتا چېتىلما رەۋىشداش قوشۇمچىسى ـip/ـïp/ـup/ـüp ۋە ئا لىق رەۋىشداش ـu/ـü/ـa/ـä نىڭ ئىككىلىسى ئۇچرايدۇ. yetä يېتىپ، anglap ئاڭلاپ.

6) ئۆتكەن زاماننى بىلدۈرىدىغان سۈپەتداش قوشۇمچىسى GAN ـ ۋە MIŠ ـ نىڭ ئىككىلا خىل شەكلى ئۇچرايدۇ. مەسىلەن: iymišlär ئەۋەتىپتۇ kälgän كەلگەن.

7) قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەردە، بولۇپمۇ بۇددا دىنىغا ئائىت ئەسەرلىرىدە ئۇچرايدىغان ئاينىڭ دەسلەپكى 10 كۈنىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلىدىغان yangï سۆزى ساقلىنىپ قالغان. säkiz yangïta 8 ـ كۈنى.

8) قەدىمكى تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلىدىكى تىركەلمە birlä ۋە bilä شەكلى ساقلىنىپ قالغان. كېيىنكى دەۋردىكى ئەسەرلەردە bilän شەكلى ئۇچرايدۇ.

9) قەدىمكى تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلىدىكى چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى كۆپ ۋاريانتلىق IG ـ نىڭ ئورنىنى NI ـ ۋە IN ـ (ـنى) ئىگىلەشكە باشلىغان.

10) يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچىسى قەدىمكى تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلىدىكى GARU ـ دىن GA ـ غا ئۆزگىرىشىنى تاماملىغان.

11) پېئىلنىڭ شەرت مەيلى قوشۇمچىسى قەدىمكى تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلىدىكى SAR ـ دىن SA ـ غا ئۆزگەرگەن. مەسىلەن: bolsa بولسا.

12) ئىسىمنىڭ كۆپلۈك قوشۇمچىسى ھازىرقى قىپچاق تىللىرىدىكىدەك كۆپ ۋاريانتلىق بولماستىن، قەدىمكى تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلىدىكى lar/ـlär ـ شەكلىدە بولغان.

13) قەدىمكى تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلىدا دائىم ئىشلىتىلىدىغان taqï , basa قاتارلىق رەۋىشلەر ئىزچىل قوللىنىلغان.

14) يارلىقتا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەردەك يىللارنى مۇچەل ئارقىلىق ئاتاش ئۇسۇلى ساقلىنىپ قالغان. مەسىلەن: taqaγu yïl tarïx yeti yüz toqsan beštä (توخۇ يىلى تارىخ يەتتە يۈز توقسان بەشتە)

4. سۆزلۈك

angla ـ	(پېئىل) ئاڭلا ـ
anglat ـ	(پېئىل) ئاڭلات ـ
at	(ئىسىم) ئىسىم
atlïγ	(سۈپەت) ئاتلىق

altun	(ئىسىم) ئالتۇن
ala	(سۈپەت) ئالا
alar	(ئالماش) ئۇلار
aldïrtïn	(رەۋىش) ئالدىرتتىن

Generated by CamScanner

ay	(ئىسىم) ئاي
ädügü	(كىشى ئىسمى) ئەدۈگۈ
amtï	(رەۋىش) ئەمدى
är-	ئەر- پېئىلى (ئىكەن، ئىدى، ئىمىش، ئەر+كەن، ئەر+دى، ئەر+دى، ئەر+مىش)
baq-	(پېئىل) باقماق
bar-	(پېئىل) بارماق
basa	كېيىن (رەۋىش) ئارقىدىن
baš	(ئىسىم) باش
bazirgan	(ئىسىم، پارسچە) كارۋان
bäg	(ئىسىم) بەگ
bägbolat	(كىشى ئىسمى) بەگپولات
Bägiš tudučaq berdi	بەگىش تۇردىچاق بەردى (كىشى ئىسمى)
beš	(سان) بەش
ber-	(پېئىل) بەرمەك
bilä	(تىركەلمە) بىلەن
birlä	(تىركەلمە) بىلەن
biti-	(پېئىل) پۈتمەك
biz	(ئالماش) بىز
bol-	(پېئىل) بولماق
bu	(ئالماش) بۇ
burun	(رەۋىش) بۇرۇن
basa	(رەۋىش) كېيىن، ئارقىدىن
bir	(سان) بىر
čaq	(رەۋىش، موڭغۇلچە) ۋاقىت
čïqar-	(پېئىل) چىقارماق
čïqïš	(ئىسىم) چىقىم؛ باج
dawut	(كىشى ئىسمى) داۋۇت
dušman	(ئىسىم، ئەرەبچە) دۈشمەن
elči	(ئىسىم) ئەلچى
el	(ئىسىم) دۆلەت
iš	(ئىسىم) ئىش
hasan	(كىشى ئىسمى) ھەسەن
in-	(پېئىل) چۈشمەك
iy-	(پېئىل) ئەۋەتمەك
käl-	(پېئىل) كەلمەك
käläči	(ئىسىم) ئەلچى
kiši	(ئىسىم) كىشى
köngül	(ئىسىم) كۆڭۈل
mungqal-	(پېئىل) غەمگە پاتماق
näčä	(ئالماش) نەچچە
nišan	(ئىسىم، پارسچە) نىشان
nišanlïγ	(سۈپەت) نىشانلىق
ol	(ئالماش) ئۇ
oltur-	(پېئىل) ئولتۇرماق
oγlan	(ئىسىم) شاھزادە، ئوغلان

ortaq	(ئىسىم) كارۋان
ordu	(ئىسىم) ئوردا
orun	(ئىسىم) تەخت، ئورۇن
qïl-	(پېئىل) قىلماق
qïrïγ	(ئىسىم) چىگرا
qutlu	(كىشى ئىسمى) قۇتلۇ
räjäp	(ئىسىم، ئەرەبچە) رەجەپ ئېيى
säkiz	(سان) سەككىز
sän	(ئالماش) سەن
söz	(ئىسىم) سۆز
sančïš-	(پېئىل) ئۇرۇشماق
tarïx	(ئىسىم) تارىخ
taqaγu	(ئىسىم) توخۇ
taqï	(رەۋىش) يەنە، تېخى
täbirä-	(پېئىل) قوزغالماق، تەۋرىمەك
täg-	(پېئىل) يەتمەك
tän	تەن (ئوردا ئىسمى)
tart-	(پېئىل) تارتماق
t(ä)mir	(كىشى ئىسمى) تەمىر، تۆمۈر، تېمۇر
tängri	(ئىسىم) تەڭرى
te-	(پېئىل) دېمەك
til	(ئىسىم) تىل
toqtamïš	(كىشى ئىسمى) توقتامىش
tulu xoja	(كىشى ئىسمى) تۇلۇ خوجا
tur-	(پېئىل) تۇرماق
tut-	(پېئىل) تۇتماق
turdïčaq	(كىشى ئىسمى) تۇردىبەگ
uluγ	(سۈپەت) ئۇلۇغ
ulus	(ئىسىم) دۆلەت، ئۇلۇس
xojamïdïn	(كىشى ئىسمى) خوجامىدىن
xazïna	(ئىسىم) خەزىنە
y(a)rlïq	(ئىسىم) يارلىق
yaγu	(ئىسىم) دۈشمەن
yaman	(سۈپەت) يامان
yïl	(ئىسىم) يىل
y(e)t-	(پېئىل) يەتمەك
yaγayla	(كىشى ئىسمى) ياغايلا
Yangï	يېڭى (سۈپەت)؛ ئاينىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىنى بىلدۈرىدۇ
yarlïq	يارلىق (ئىسىم)
yarlïqa-	(پېئىل) مەدەت بەرمەك
yaxšï	(سۈپەت) ياخشى
yïγïl-	(پېئىل) يىغىلماق
yosun	(ئىسىم، موڭغۇلچە) يوسۇن
yürüš-	(پېئىل) يۈرۈشمەك

Generated by CamScanner

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئۇيغۇرلارنىڭ 9 ـ ئەسىردىن 15 ـ ئەسىرگىچە ئىشلەتكەن ئېلىپبەلىك يېزىقى بولۇپ، 18~22 ھەرپتىن تەركىب تاپقان. ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، ئەرەب ھەرپلىرى ئاساسىدىكى خاقانىيە يېزىقى، كېيىنكى دەۋرلەردىكى چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئورنىنى تامامەن ئىگىلىگەن. موڭغۇللار ئۇيغۇرلاردىن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ئۆگەنگەندىن كېيىن، ئۇنى ئىزچىل تۈردە ئىشلەتكەن. موڭغۇللار ئوتتۇرا ئاسىيانى ئىستىلا قىلغاندىن كېيىن، ھۆكۈمران تەبىقىسىدىكىلەرنىڭ بارا ـ بارا ئىسلاملىشىشىغا ئەگىشىپ، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقى ئوتتۇرا ئاسىيادا كەڭ قوللىنىلىشقا باشلىغان. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى تۈركىيلەشكەن موڭغۇللار قۇرغان ئالتۇن ئوردا خانلىقى، تېمۇرىيلار خانلىقى دەۋرلىرىدىمۇ چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن بىللە ئىشلىتىلگەن. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان ۋەسىقىلەرنىڭ كۆپىنچىسى قوچۇ خانلىقى دەۋرىدە يېزىلغان بولۇپ، مەزمۇن جەھەتتە بۇددا دىنىغا ئائىتلىرى كۆپ قىسمىنى، مانى، نېستورىيان، ئىسلام دىنلىرىغا ئائىتلىرى ئاز قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەر تۇرپان، قومۇل ۋە دۇنخۇاڭ رايونلىرىدىن كۆپلەپ تېپىلغان. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان ئىسلامىي مەزمۇندىكى ۋەسىقىلەرمۇ مەلۇم مىقداردا بولۇپ، بۇ ۋەسىقىلەر ياركەنت (ھازىرقى يەكەن)، ھىرات، سەمەرقەنت، يەزىد قاتارلىق شەھەرلەردە يېزىلغان. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ۋەسىقىلەر ئىچىدە ئەڭ داڭلىقلىرىدىن 14~15 ـ ئەسىرلەردە كۆچۈرۈلگەن «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ۋېينا نۇسخىسى (ھىرات نۇسخىسى)، «ئەتەبەتۈل ھەقايىق» (ھەقىقەتلەر بوسۇغىسىدا) نىڭ سەمەرقەنت نۇسخىسى، «ئوغۇزنامە»، «مەسەللەر كىتابى»، «سىراجۇل قۇلۇپ»، «تەزكىرائىي ئەۋلىيا» قاتارلىقلار بار. ئۇنىڭدىن باشقا، توقتامىشنىڭ يارلىقى، تېمۇر قۇتلۇق يارلىقى قاتارلىقلارمۇ بار.

ئومۇمەن، توقتامىشنىڭ يوغايلاغا يازغان بۇ يارلىقى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ 14~15 ـ ئەسىرلەردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا قانچىلىك مۇھىم ئورۇندا تۇرغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. توقتامىش يارلىقى ئىملا ئالاھىدىلىكى جەھەتتە، ئوتتۇرا ئاسىيادا بايقالغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىن پەرقلىنىپ كەتمەيدۇ. تىل ئالاھىدىلىكى جەھەتتە، قەدىمكى تۈركىي تىلىنىڭ قىسمەن ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالغان، شۇنداقلا قىپچاق تىلىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكى ـ مەسىلەن، سۆزلىنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدىكى سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ لەۋلىشىشى روشەن ئەكس ئەتكەن. بۇ يارلىق بىزنى ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ تارىخىنى، شۇ دەۋردىكى يېزىق ۋە تىلىنى چۈشىنىشىمىزدە، شۇنداقلا ھازىرقى تۈركىي تىللار بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك تىل ماتېرىيالى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

پايدىلانمىلار:

1. مەھمۇد كاشغەرىي: «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2008 ـ يىلى نەشرى.
2. ج. كلاۋسون: «13 ـ ئەسىردىن بۇرۇنقى تۈركىي تىللارنىڭ ئېتىمولوگىيە لۇغىتى»، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1972 ـ يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.
2. گېلىكوف، ياكوفىسكىي: «ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ گۈللىنىشى ۋە ھالاكىتى»، سودا باسمىخانىسى، 1985 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى.
3. ئا. مەلەك ئۆزبېكتگىن: «ئالتۇن ئوردا، قىرىم ۋە قازان ساھەسىگە تەۋە يارلىق ۋە پۈتۈكلەرنىڭ تىل ۋە ئۇسلۇب تەتقىقاتى»، تۈرك تىلى ئىنستىتۇتى نەشرىياتى، 1996 ـ يىلى تۈركچە نەشرى.
4. ئامېرىكا بىرىتانىيە قامۇسى ھەيئىتى تۈرگەن: «بىرىتانىيە قامۇسى» (7 ـ تۇم)، جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى، 1999 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى.
5. گروسسىي: «بوزقىر ئىمپېرىيەسى»، سودا باسمىخانىسى، 2007 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى.

جاۋابكار مۇھەررىرى: رەشىدە مامۇت

Generated by CamScanner